

BİR KADIN ANTROPOLOĞUN HAYATI VE ANTROPOLOJİSİ: MARİA A. CZAPLİCKA’NIN SİBİRYA’Sİ VE TÜRKLER

Z. Nilüfer NAHYA*

Gönderim/Received: 13 Haziran/June 2017

Kabul/Accepted: 06 Kasım/November 2017

Öz

1884 yılında Varşova’da doğan Marya Antonina Czaplicka, 1910 yılında İngiltere’ye gelir ve burada C. Charles Seligman ile London School of Economics and Political Science’ta çalışır. Seligman’ın yol gösterdiği bir diğer Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski’den farklı olarak, Czaplicka 1914-15 yılları arasında çalışmalarına dönemin tanınmış antropologlarından Robert R. Marret ile devam eder. Çok iyi derecede Lehçe, İngilizce ve Rusça biliyor olmasının da avantajıyla Sibiry’a da bir alan araştırması organize eder. Birçok kitap ve makale kaleme alarak bölgenin toplumsal yapısına dair bilgiler aktarır. Maria Czaplicka, 1921 yılında Bristol şehrinde aniden intihar ederek hayatına son verir. Bu çalışma ise hem Maria Czaplicka’nın hayatının ve çalışmalarının izini sürmekte hem de onun sosyal antropoloji, Şamanizm ve Türkoloji’ye yaptığı katkıyı ve kavramsal etkisini incelemektedir. Czaplicka, İngilizce literatüre, Rusya’nın kapsamında kalan Sibirya dünyasını kazandırmıştır. Ayrıca Türkoloji açısından gerek dil çalışmalarını gerek tarihsel gelişmeleri gerekse de Pantürkçülük ve Panturanizm gibi siyasi hareketleri bütünsel bir bakış açısıyla aktarır. Ancak onun en önemli kavramsal etkisi Şamanizm üzerinedir. Kimi görüşleri bugün tartışılmalıysa da kutup histerisi, transvestizim gibi kavramların Batı’nın Şamanizm çalışmalarında bilinmesine ve gelişmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maria Czaplicka, Sibirya, Şamanizm, kutup histerisi, Panturanizm.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, KAYSERİ | nlufem@yahoo.com

The Life and Anthropology of a Woman Anthropologist: Siberia and the Turks of Maria A. Czaplicka

Marya Antonina Czaplicka, who was born in 1884 in Warsaw, arrived in Britain in 1910 and studied with Charles C. Seligman in London School of Economics and Political Science. Unlike the other Polish anthropologist Bronislaw Malinowski, who studied also with Seligman, Czaplicka continued her studies with another well-known anthropologist Robert R. Marret in 1914-15. With the advantage of speaking Russian, Polish and English fluently, she organized a fieldwork in Siberia. She left many books and articles concerning the social structure of the region. Maria Czaplicka committed suicide and ended her life in Bristol in 1921. This paper both tracks the life and studies of Maria Czaplicka and examines her contribution and conceptual influence to social anthropology, Shamanism and Turkology. Czaplicka introduced the world of Siberia taken place mostly in the scope of Russia to English literature. She interpreted linguistic studies and historical developments besides political movements like Pan-Turkism and Pan-Turanism in a holistic view in terms of Turkology. But her most important conceptual influence was about Shamanism. Although some of her arguments are contradictive today, she brought some concepts such as arctic hysteria and transvestism on the Western shamanism studies.

Key Words: Maria Czaplicka, Siberia, Shamanism, arctic hysteria, Pan-Turanism.

Giriş

Antropolojide kadınların adının yeni yeni duyulduğu bir dönemde, Polonya'dan İngiltere'ye ve Sibiryaya uzanan bir hayat hikâyesinin kahramanıdır Maria Czaplicka. Aynı dönemde eğitim aldığı diğer Polonyalı antropolog B. Malinowski'den farklı olarak, çalışmalarına dönemin tanınmış antropologlarından Robert Marret ile gerçekleştirir. Döneminin koşullarını zorlayarak cesur adımlar atan Czaplicka, Bristol şehrinde 1921 yılında aniden intihar ederek hayatına son verir. Bu çalışma, Maria Czaplicka'nın hayatının ve çalışmalarının izini sürerken, onun Şamanizm, Türkoloji ve sosyal antropoloji alanlarına yaptığı katkıyı ve kavramsal etkisini incelemektedir. Kendi sınırlarını zorlayan duruşu ile Czaplicka'nın bir kadın araştırmacı olarak verdiği mücadele, bu incelemede özel bir yere sahiptir. Yanı sıra araştırmalarının ve yorumlarının disiplinler arası olması, bu yazıda da benzeri bir yaklaşımın benimsenmesine neden olmuştur.

Bölünmüş Polonya'dan İngiltere'ye Uzanan Yol

Marya Antonina Czaplicka¹, 1884 yılında Varşova'nın kenar mahallelerinden birinde doğdu. Tren yollarında istasyon şefi olarak çalışan

¹ Czaplicka'nın esas adı Marya Antonina Czaplicka'dır. Fakat kendi İngilizce metinlerinde ve ondan bahseden çalışmalarda çoğunlukla Maria Czaplicka adı kullanılır. Bu makalede de yaygın literatüre paralel olarak Maria Czaplicka adı tercih edilmiştir.

babası Felix Czaplicki'yle daha iyi bir kazanç için 1904 yılında Rusya'ya taşınmış, ancak birkaç yıl sonra geri dönmüşlerdi (Kubica, 2007: 147). Babasının iş hayatı nedeniyle yaşadıkları bu deneyim, Czaplicka'nın yıllar sonraki metinlerini ve alanı anlama sürecini etkiler. Kendi deyimiyle "Sibirya'nın Polonyalılar için ne anlama geldiğini biliyordur": Trans-Sibirya Tren Yolu'nda çoğunlukla Polonyalı mühendisler görev almıştı ve ona göre Sibirya, Polonyalıların evlerinde kullanmaları engellenen yeteneklerini geliştirebilecekleri bir yerdir. Sayısız Polonyalı, özellikle de mühendisler, kendi evlerini Ruslaştırma planı için Polonya'ya gelen Ruslara bırakmış ve Sibirya'ya gitmiştir (1916: 2-3).

Czaplicka'nın zamanında Polonya, Avusturya, Rusya ve Prusya (Alman) egemenliği altında bölünmüş durumdadır. 1795 -1918 yılları arasında dönem dönem özgürlük amacıyla ortaya çıkan hareketlenmeler güçlü olmamıştır. Avusturya içindeki Galiçya bölümü imparatorluk için çok önemli değildi; ancak Almanlara (Prusya) göre Lehler, sınır bölgelerinde bulunan fakat tehlikeli olmayan bir azınlıktı. Avusturya Polonyası'nda Lehçenin konuşulması bir sıkıntı yaratmıyorken Alman milliyetçileri, Prusya içinde iki dilli bir yaşamı doğru bulmuyordu. Polonyalılar, kendilerini temsilden özgürlük isteklerine kadar birçok konuda Prusya'da kısıtlamalar yaşıyorlardı. Belli bölgeler endüstrileşmişken, hatırı sayılır güçte bir köylü sınıfı da bulunuyordu.

Rusya Polonyası'nda durum biraz daha karmaşıktı. Lehler de Slav kökenliydi ve dilleri Rusçaya çok benziyordu. Ruslar, egemen oldukları bölgeyle ekonomik ve sosyal bağlar kurarak güçlerini pekiştirmişlerdi. Çar II. Alexander'ın Panslavizme sıcak bakmadığı için yöneldiği Ruslaştırma politikası ve Polonya'nın coğrafi konumu, Rusya'ya ile merkezi bir bağ kurmalarına sebep olmuştu. Tüm ticaret Rusların elindeydi; Lehçe konuşamıyor, toprak sahibi olamıyorlardı. Bu nedenle Lehler, çalışmak ve yaşamak gayesiyle Moskova, St. Petersburg, Kiev gibi şehirlere gidiyorlardı. 1881 yılında Çar II. Alexander'ın bir Polonyalı tarafından öldürülmesi, bölgeye baskı olarak döndü. Bölgenin koşulları 1890'larda yükselen endüstrileşme ile değişmeye başladı. 1887'de Bismarck Almanyası'nın çöküşü geçmesi Rusya'yı Fransa'ya yakınlaştırdı (1891-4). Bu aynı zamanda İngiltere'yi karşısına alması anlamına geliyordu. Bu dönemde birleşik Polonya'nın kurulmasına yönelik çabalar da artmıştı: 1886 yılında İsviçre'de yapılan bir toplantı ile Polonya'daki üçlü yönetimi sona erdirmeye kararı alındı. Leh milliyetçileri, özellikle de Genç Polonyalılar (*Młoda Polska*) baskındı ve hedefleri Ruslaştırma politikasıydı. Bazı bölgelerde de Ruslara karşı sosyalist Lehler etkiliydi. Bu gruplar, eğitimden dile kadar sosyal

gelişmeler için de çaba göstererek Ruslaştırmayı aşmaya çalışmışlardır (Leslie, 1980: 5-64).

Bu koşullar altında bir kadın olarak Maria Czaplicka'nın yapabileceği eğitime ağırlık vermek olmuştur. İşçi sınıfı çocuklarına öğretmenlik yapabileceği bir eğitim alır; ancak akademiyle ilişkisi daha önceleri 'Uçan Üniversite'ye² katılması ile başlamıştır. Matematik ve doğa bilimleri öğrenimi gördüğü sırada burada 3 yıl kadar sekreterlik de yapar. O dönem fizik antropoloji olarak anlaşılan antropoloji alanındaki seminer çalışmasıyla ödül alır³ (Kubica, 2015: 3). İlerleyen yıllarda coğrafya alanına yönelir; fakat rahatsızlanınca Zakopane'ye geçer⁴. 1910 yılında başvurduğu Mianowski Bursu'nu kazanarak İngiltere'ye gider ve Malinowski⁵ ile aynı dönemde *London School of Economics and Political Science*'a (LSE) girer (Kubica, 2015:5).

Leslie, Avrupa ülkeleri arasında Polonyalılara en uzak olanın İngiltere olduğunu ve üçe bölünmüş Polonya tarafından "keşfi"nin ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiğini söylese de (1980: 62) antropoloji

² Uçan Üniversite (*Uniwersytet Latający*) Varşova'da kuruldu (1882-3). Kontrollden kaçmak için her hafta başka bir yerde buluşarak eğitim veriyorlardı. Adam Mahrburg, Ludwig Krzywicki, Jan Władysław David gibi radikal profesörlerin destek verdiği bu akademik kurumun en bilinen mezunu Marie Skłodowska [Curie]'dir. 1906 yılında 'Bilimsel Dersler Topluluğu' (*Towarzystwo Kursów Naukowych*) adıyla yasallaştı ve 1919 yılında Özgür Polonya Üniversitesi (*Wolna Wszechnica Polska*) adını aldı (Davies, 2005: 172). Bu eğitim kurumu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Buczynska-Garewicz, 1985.

³ Polonya'daki antropoloji çalışmaları biraz da Malinowski nedeniyle ilgi çeker ama ülkenin antropoloji çalışmalarını, kendi tarihi belirlemiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde Polonya'da, "ilkel" toplulukları çalışan etnografi (*etnografia*), Avrupa dışı halkları ve genel olarak insanlığı çalışan antropoloji (*antropologia*) ve son olarak *ludoznawstwo* sonraları *folklorystyka* adı verilen halkbilimi alanları bir arada düşünülerek etnoloji (*etnologia*) adıyla anılmıştır. Almanya, İngiltere ve Rusya'nın etkisi ve tarihsel değişimler, bu adlandırmaların çoğalmasını (*antropologia kulturowa*-kültürel antropoloji, *antropologia społeczna*-sosyal antropoloji gibi) ve Rusya'ya sürülen Polonyalılardan ve Sibiryalı halkların konu edilmesini sağlamıştır (Jasiewicz ve Slattery, 1995: 184-188).

⁴ Czaplicka'nın kalemi bu dönemlerde gelişmeye başlar. Tatra dağlarındaki Zakopane'de bir kış boyunca, gençler için bir öykü yazar: *Olek Niedziela* (Alex Cuması). Tüm yazı, evsahibinin çocuklarına ders vererek ve öyküsünü düzenleyerek geçirir; bir sonraki yıl 1911'de öyküsü yayımlanır (Kubica, 2007: 150).

⁵ Malinowski ile Czaplicka'nın koşulları farklıdır. Malinowski, Polonya'nın Avusturya bölgesinde doğmuş ve büyümüştür. Babasının akademisyen olmasından dolayı akademik bir çevrede yetişir. On dört yaşında babası ölünce annesinin desteğiyle Latince ve matematik eğitimi alır. 1899'da annesiyle Kuzey Afrika, Karadağ ve Kanarya Adalarına gider. 1902 yılında Krakov Üniversitesi'nde fizik ve felsefe eğitimi görür. Psikoloji, felsefe ve sosyoloji okumalarına ağırlık veren Malinowski, 1910 yılında antropoloji eğitimi için disiplinin en ileri seviyede olduğunu düşündüğü yere, Londra'ya gider (Stocking, 1995: 244-247).

açısından durum farklıdır. İngiltere, dönemin en geniş kolonyal imparatorluğuna sahiptir. Ülke dışından birçok öğrenciye antropoloji diplomaları verilmekte, kolonilere (ya da evlerine) araştırmaya gönderilmekte veya koloni üniversitelerinde öğretmeye yönlendirilmektedirler. Bu durum araştırılan konuları da çeşitlendirmiştir; etnisite, din ve sınıf konularının erken Britanya antropolojisindeki yeri tesadüf değildir (Stocking, 1995: 406-407).

Czaplicka, İngiltere'nin önemli antropologlarından C. Charles Seligman ve Edward Westermarck'tan dersler alır ve bir süre de *British Museum*'da çalışır. 1911'de yine rahatsızlanır ve iyileşmesi hayli uzun sürer; fakat aynı yıl Oxford Üniversitesi'ne kabul edilir. Buradaki danışmanı Edward Tylor'ın öğrencisi Robert Ranulph Marett'tir (Kubica, 2015: 5). Onun döneminde, hatırı sayılır Kuzey Amerikalı öğrenciye rağmen Oxford'daki ağırlık İngilizlerdedir. 1920 ve 30'larda İngiltere dışından, eski kolonilerden gelen öğrencilerin sayısı artar. Bölümden mezun olanlardan sadece ikisi kadındır: Barbara Freire-Marecco/Aitken ve Czaplicka (Rivière, 2009: 50). Czaplicka, Arthur Thomson ve Pitt Rivers Müzesi'nin küratörü Henry Balfour'dan da dersler alarak eğitimini tamamlar.

Kaynakları Birleştiren Bir Sibirya Antropolojisine Doğru

1912 yılında Londra'da organize edilen bir kongrede Franz Boas'ın yanı sıra Sibirya çalışmalarıyla tanınmış Lev Shternberg ve Waldemar Jochelson ile tanışır. Onların çalışmalarından etkilenen Marret'in desteğiyle ilk kitabı olan "*Siberia: A Study in Social Anthropology - Shamanism in Siberia* (Yerli Sibirya: Bir Sosyal Antropoloji Çalışması - Sibirya'da Şamanizm, 1914) yayınlanır.

Czaplicka'nın *Yerli Sibirya* kitabı, bir antropoloji çalışması olmasına rağmen bölgeye ilişkin temel bilgiler karma haldedir. Bir antropologun gözüyle Rusça, Almanca, Lehçe ve İngilizce kaynakları bütünleştirmiştir. Onu Sibirya çalışmalarının önemli isimlerinden biri yapan da ilk baştan beri sahip olduğu bu özelliğidir. Kaynaklarını, gezi yazıları, kısa alan araştırmalarının metinleri ve bizzat Sibirya'da yaşayanların yazdığı metinler oluşturur. Dolayısıyla 18. yüzyıla kadar geri gidebilmektedir.

Birçok metninde Sibirya Şamanizmi ve şamanları hakkında bilgi ve değerlendirmelere yer veren Czaplicka'nın *Yerli Sibirya* kitabı, şamanlara ilişkin sınıflandırma çabası, şamanların ritüelleri, yaşamları ve topluluklardaki işlevleri hakkında bilgilerle örülmüştür. Yine de Czaplicka'nın yaptığı 18. ve 19. yüzyıldan Rus ve Alman kaynaklarını İngilizceye aktarmaktan çok daha fazlasıdır: Döneminin antropoloji

kavramlarının ve tartışmalarının zemininde, farklı dillerdeki metinlerden yararlanarak kendi değerlendirmelerine ulaşır⁶.

Czaplicka'nın Sibirya Şamanları ve Şamanizmi

Şamanlar ve Şamanizm bilgi ve yorumları, bir dönemin çıkarımlarını yansıttığı gibi, onun bu alana yaptığı katkıyı da gösterir. Czaplicka Sibiryalıları iki gruba ayırır: Paleo-Sibiryalılar ve Neo-Sibiryalılar. Gilyakları (Nivih halkı), Asyatik Eskimoları, Çukçileri, Yukagirleri, Paleo-Sibiryalılar grubu olarak değerlendirir (Czaplicka, 1914: 166, 170-171) ve onlarda gözlemlenen Şamanizmi “aile şamanizmi” olarak sınıflandırır: Her ailenin kendi davulu vardır; özel günlerde bir araya gelerek çeşitli melodiler söylerler. Bir aile üyesi ruhlarla iletişime geçmeye ve bazen de gelecekte haber vermeye çalışır. Ritler, dışarıda gün ışığında yapılır (Czaplicka, 1914: 170). Özel bir odada, akşamları ritlerini yapan şamanların “profesyonel Şamanizm”i bundan farklıdır; Hıristiyanlık etkisindedir ve törenler uzmanlaşmış ya da profesyonel şaman tarafından gerçekleştirilir (Czaplicka, 1914: 167, 170).

Neo-Sibiryalılar ise Yakutlar, Koryaklar, Buryatlar, Samoyedler ve Ostiyaklardır. Bu gruplardaki şamanı, “profesyonel şaman” sınıflandırmasına dâhil eder. Profesyonel şamanlar, belli bir grup insanla ilişkilidir. Onlara gücünü veren, törenlerini yaparken çevrelerindeki insanların sayısının fazla olmasıdır (Czaplicka, 1914: 192). Czaplicka'nın döneminde İngiliz antropolojisindeki egemen görüş kültürel evrimcidir ve kültürel öğeler de genellikle evrimsel bir şema kapsamında düşünülmüştür⁷. Czaplicka, bu yaklaşımın etkisiyle profesyonel şamanizmin önceki halinin “aile şamanizmi” olabileceğini düşünür ve bunu evrilme veya “bozulma” olarak açıklar (1914: 167). Bölge hakkında henüz doğrudan bilgisi bulunmuyorsa da okuduğu metinlere dayanarak üçüncü bir şaman tipi ile sınıflandırmaya katkıda bulunur. Czaplicka'nın adlandırmasıyla “komünal şamanlar”, aile ve profesyonel şamanlar arasındaki geçişi temsil eden bir konumdadır. Bu şamanlar, bir grup aile ile ilgilenmekte ve önemli törenlerde yer almaktadır. Üçüncü ve geçiş aşamasında bir sınıflandırma yapmışsa da

⁶ Anderson, 2005 tarihli bir kitap tanıtım yazısında, bu kitabın “Sibirya çalşan herhangi bir öğrenci için bir geçiş dönemi ritü” olduğunu söyler ve kitaptan “halen bölge hakkındaki en iyi İngilizce kitap” olarak bahseder (Anderson, 2005: 766).

⁷ Czaplicka bir başka çalışmasında tarih ve etnolojinin farklılıklarını ele almıştır. Burada evrimci bakışın tarihle antropolojiyi ister istemez yakınlaştırdığını vurgularken, tarihin insanlığı ilgilendiren önemli olayları seçtiğini; etnoloji ve antropolojinin, aksine, insan davranışını ve doğasını bir bütün olarak tanımladığını düşünmektedir (Czaplicka, 1921b: 20).

bu konuda evrimsel bir şema çizmekten kaçınır. İddialı evrimci bir çıkış yerine Jochelson ve Bogoras gibi ünlü araştırmacıların görüşlerine dayanarak bu fikri geliştirdiğinin altını çizer. Aynı şekilde, şaman tiplerindeki bu ayrışmanın temel sebebini, “kuzey ve güney Sibirya’nın farklı coğrafi koşullarında” görür; kuzeye göç etmiş olan Neo-Sibiryalı kabileleri (örn. Yakutlar) ile güneye göç etmiş olan Paleo-Sibiryalılar (örn. Gilyak/Nivih) arasındaki şamanların uygulamalarındaki ve toplumsal konumlarındaki farklılık, Şamanizm pratiklerine yansımıştır (Czaplicka, 1914: 167).

Ona göre Şamanist pratikler, bu insanların yaşadıkları toprakların doğal bir ürünüdür. Aşırı soğuk ve sıcak, sert rüzgârlar, uzun kışlar sonucu oluşan korkular ve açlık, sadece Paleo-Sibiryalıları değil; Neo-Sibiryalıları hatta Avrupalıları, Rus köylüleri, bürokratları ve Rus melezleri (*Russian Creoles*) de etkilemektedir. Ona göre bu nedenlerle bazen şamanistik “batıl inançların” etkisinde kalmaktadırlar (Czaplicka, 1914: 168). Son aşamada da Şamanizmi, tanrılar, doğa, insan kavramlaştırmaları ve ritleri ile -yine kültürel evrimci gelenekten kavramlaştırmayla- “animistik bir din” içinde özel bir tür olarak yorumlar (Czaplicka, 1914: 168).

Şamanizm’in animistik inançlar çerçevesinde nitelendirilmesine eşlik etmiş olan bir başka konu da şamanların sıra dışı görünen deneyim ve davranışlarının ilk dönemlerde psikolojik bir hastalık olarak yorumlanmasıdır. Buna ‘kutup histerisi’ ya da *Pibloktoq* denilmiştir. Czaplicka’da kutup histerisinin (*arctic hysteria*) temeli, şamanın çağrısında yatar (Czaplicka 1914: 169). *Pibloktoq*, ilk kez İngilizce literatürde Josephine Diebitsch Peary’nin günlük tarzındaki kitabında geçer. Bizzat bir Inuit kadınının “deli” demek için kullandığı belirtilen kelimeyi (Peary, D., 1894: 125), eşi Robert E. Peary kendi günlük kitabında “histeri” anlamıyla yeniden kullanır (Peary, R., 1907: 384). Onun bu ilişkilendirmesinden yola çıkan psikiyatrisiler dünyasında bu ‘histeri’, kadınlara özgü olarak tanımlanır hale gelir ve “19. yüzyılın tıbbi stereotipi halini alır” (Dick, 1995: 3). Czaplicka’yı özel kılan, bu ‘histeriyi’ çevresel koşullara bağlamış olmasıdır. Danimarkalı etnograf H. P. Steensby (1910) de benzeri bir fikri dile getirmesine karşın bu bağlantıyı ilk olarak Czaplicka geliştirmiştir (Dick, 1995: 4)

Aynı şekilde Czaplicka’ya göre şamanı bu hastalığı çeken kişilerden ayıran, kendini kontrol edebilmek için törenler sırasında ortaya çıkan nöbetler arasında gösterdiği büyük çabadır (Czaplicka, 1914: 169). Bu görüş de dönemine katkı olarak görülebilir; çünkü Czaplicka şamanı “kontrolü” ile ayırır. Eliade, bu yaklaşımı, tartışmayı farklı bir boyuta taşıyacak bir

değerlendirmeyeyle ele alır: Şaman “sadece bir hasta değildir: O her şeyden önce iyileşmeyi başarmış, kendi kendini iyileştirmiş bir hastadır” (Eliade, 1999: 47). Ancak Czaplicka, “hastalık” yaklaşımında ısrarcıdır; kadınların erkeklere oranla duygusal açıdan daha heyecanlı olduklarına vurgu yaparken, birçok Yakut kadınının *menerik* hastalığından muzdarip olduğunu da aktarır (1914: 198). Znamenski, bu bağlamda kutup histerisi ya da kuzey kutup histerisi fikrinin Batı akademisine nasıl yerleştiğini kısaca özetler: 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Rusya’da bazı yazarlar, bu “hastalığa”, örnekler daha çok Yakut (Saka) bölgesinden geldiği için “Yakut hastalığı” adını vermiş, histeri ve manik hali ayırmak için de bölgeden iki kelimeyi benimsemişlerdir: *menerik* ve *emeriak* (Znamenski, 2007: 87). Czaplicka, bu “hastalığı” iklim koşullarına bağlasa da Znamenski’ye göre Czaplicka ve Áke Ohlmarks, metinleri başarıyla birleştirmeleri sayesinde Rus etnografisinin –özellikle Bogoras ve Johelson’un- yorumunu Batı akademisine yerleşmiştir⁸ (Znamenski, 2007: 98).

Buna karşın, Batılı bir akademisyen olarak Nora Chadwick, Orta ve Kuzey Asya’daki Türk gruplarını (Tatarlar demistir) incelediği makalesinde, şamanları, “dinsel açıdan uzmanlaşmış ve bilgili kadın ve erkeklerden oluşan bir sınıf” şeklinde tanımlar. Onların “bilgisi”nin, “esrime” halinde kendilerini kontrol edebilmelerinde ve sözlü gelenekle saklayabilmelerinde olduğunu ifade eder (Chadwick, 1936: 75). Chadwick’in trans halleri için kullandığı “esrime” (*ecstasy*) ifadesini (Chadwick, 1936: 77), Eliade “esrime tekniği” biçimiyle geliştirilmiştir (Eliade, 1964). Yanı sıra Eliade, “histeri” yerine şamana odaklanır. Şamanlık, seçilme, adaylık ve performans açısından zordur ve dolayısıyla şaman sıradan bir insan değildir. Şamanların “düz insanlar dünyasından ayrılıp tekilleş”tiğini, bunun da “kutsallıkla daha dolaysız [bir] ilişkide olması ve kutsallığın dışavurumlarını daha etkili biçimde denetleyebilmesi” (Eliade, 1999: 52) sayesinde mümkün olabildiğini söyleyerek bir yol ayrımı çizer.

Chadwick, Czaplicka’nın şamanları “arktik histeri” problemleri ve biseksüel olarak sunan görüşlerini de şüpheli bulur (Chadwick, 1936: 76). Czaplicka’nın şamanlar konusundaki bir başka önemli –sonraları eleştirilene- tespiti de budur: Paleo-Sibiryalı kadınlar şamanlığa daha yatkındır ve erkek şamanlar da kıyafet, ses, davranış vd. değişiklikleriyle kadınlara benzemektedir (Czaplicka, 1914: 99-114). Yine Bogoras ve Johelson’un bilgilerinden yola çıkarak tartıştığı bu konuda, toplumsal olarak şamanların kadın ya da erkek grubuna ait olmadığını, aksine “üçüncü bir sınıf”

⁸ Dick’in sınıflandırmasına göre araştırmacılar tarafından bu ‘histeri’, beslenme, psikoanalitik, psikobiyolojik sebeplere bağlanmıştır (Dick, 1995: 8-9).

oluşturduğunu aktarır. Hem erkekleri hem de kadınları kapsayan özel tabulara sahiptirler ve kıyafetleri her iki cinse özgü nitelikler taşımaktadır (Czaplicka, 1914: 253). Şamanizm literatüründe transvestisizm ya da ritüel transvestisizm adıyla geçen, Şamanların cinsiyetinin/toplumsal cinsiyetinin değişimi, Hollimon'a göre antik bir inançtır; geçmişte benzeri cinsiyet belirsizlikleri ya da geçişleri bulunmaktadır (Hollimon, 2001: 125). Fakat Perrin, güncel bir değerlendirmeye, "hem erkeksi hem de kadınsı özelliklerin barındırılması sayesinde (...) başka türlü ulaşamayacakları bir bütünlüğe erişirler" (Perrin, 2003: 64) diyerek şamanın bu özelliğini kültürel bir anlamlandırma bağlamında okur.

Sonuç olarak *Yerli Sibirya* çalışması, Czaplicka'nın Sibirya'nın yerli halklarına olan ilgisini artırdığı gibi "bizzat bölgeye giderek bu insanları keşfetme arzusu"nu da doğurmuştur (Kubica, 2015: 7). Tunguz (Evenki) halkının sosyal ve fiziki antropolojisini incelemenin yanında Oxford'daki Pitt Rivers Müzesi'ne⁹ etnografik malzeme sağlamak amacıyla Yenisey Keşif Gezisi'ni organize eder. Öncesinde Shternberg ve Jochelson'ın yanı sıra Rus (A.N. Maksimov, Vera Kharuzina), Polonyalı (sürgün giden B. Piłsudski, W. Sieroszewski) akademisyenlerden ve Norveçli kâşif Fridtjof Nansen'den¹⁰ destek ve öneri alır (Kubicka, 2015: 7).

Yenisey Keşif Gezisi ve Sibirya'da On Üç Ayn Ürünü

Czaplicka'nın Yenisey Keşif Gezisi'ne (*Yenisei Expedition*) esin veren, Franz Boas'ın organize ettiği Jesup Kuzey Pasifik Keşif Gezisi'dir (*Jesup North Pacific Expedition, 1897-1902*). İngiliz antropolojisinde bir dönüm noktası olan Torres Straits Cambridge Antropoloji Gezisi (*Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits*)¹¹ gibi Amerikan antropoloji tarihinin öncü araştırmalarından olan Jesup gezisi, Amerikan antropoloji tarihinin öncü araştırmalarından olan bu gezi, Asya halkları ile Kuzeybatı

⁹ Pitt Rivers Müzesi'nin kuruluşu ve gelişmesi için bkz. Chapman, 1998.

¹⁰ 1913 yılında Kara Denizi'ni geçerek Yenisey Irmağı'na inen ve Sibirya'da ilerleyen, Kutup keşfi ile ünlü Fridtjof Nansen, Türkiye için tanıdık bir isimdir. Dr. Nansen adıyla da bilinen bu kâşif, Lozan Barış Antlaşması'nda Birleşmiş Milletler adına toplantılara katılmış ve Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nda (1923) aracılık yapmıştır.

¹¹ Stockings, bu Gezi'nin İngiliz sosyal antropolojisinde ve alan araştırmasında bir "dönüm noktası" ve "yeni bir evre" oluşturduğunu düşünmekle beraber, bu gelişmeyi modern antropolojinin alan araştırması yaklaşımından da ayırır. Bu Gezi, düzenleyicisi Alfred Haddon'un, daha yoğun araştırmalara vurgu yapmasına ve akademik eğitim görmüş "alan antropologları" umudunun yükselmesine sebep olmuştur (Stockings, 1995: 115). Czaplicka bu hayale atılan adımdaki antropologlardan birisidir.

Amerika halkları arasındaki ilişkiyi çalışmak ve ayrıca Amerikan Doğa Tarihi Müzesi (ADTM) için etnografik ve arkeolojik malzeme toplamak amacıyla yapılmıştır. Sponsoru, Amerikalı banker, hayırsever ve ADTM yöneticisi Morris K. Jesup'tur (Znamenski, 2007: 65 ve Freed vd., 1988: 7). Kuzeybatı Amerika'da Boas'ın talimatları doğrultusunda amatörler, profesyonel antropologların yönlendirmesiyle etnografik ve linguistik araştırmalar yaparken, Sibiryadaki araştırmada sorumluluk, sürgün edildikleri bölgenin etnografları haline dönüşen Bogoras ve Johelson'da olmuştur¹² (Freed vd., 1988: 9). Gezinin sürmesini ya da ikinci bir gezi yapılmasını sağlayacak maddi destek sürmediğinden ana hedef olan iki bölge halkları arasındaki ilişkiyi açıklayacak yeterli sonuca ulaşılammıştır. Fakat bu gezinin Çukçi, Koryak, Kamçadal, Yukagir, Yakut, Gilyak, Sahalin Aynuları ve aşağı Amur Nehri Nanaylarından (Goldiler) oluşan Sibiryası kısmı, bilgileriyle çok önemsenmiştir (Graburn, 1998: 1009-10).

Czaplicka ise 1905'ten sonra alan araştırmasına yönelen İngiliz antropolojisinin ilk on araştırmacısından birisidir: R. Radcliffe-Brown (Andaman Adaları), Gerald C. Wheeler (Solomon Adaları), Arthur M Hocart (Fiji), Diamond Jenness (Goodenough Adası ve Eskimolar), Gunnar Landtmann (Kiwai Adası), Rafael Karsten (Chaco), John Layard (Malakula Adası), Bronislaw Malinowski (Papua Yeni Gine) ve iki kadından birisi Barbara Freire-Marecco/Aitken (Peublo Yerlileri) (Stocking, 1995: 119). Czaplicka'nın bu grup içinde farklı bir konumda olmasını sağlayan, kendi alan çalışmasını ilk yayınlayan kişi olması ve kitabın kayda değer bir popülerlik kazanmasıdır (Rivière, 2009: 60). Lyons'a (2011: 142) göreyse Czaplicka'nın dışında Landtman, Karsten, Jenness ve Malinowski de katılarak gözlem (*participant observation*) yapmış; ama dil becerisi, yazma yeteneği ve diğer özellikleri Malinowski'yi alan araştırmasında öncü bir konuma taşımıştır.

Czaplicka, Sibiryası araştırmasını *My Siberian Year* (Sibiryası Yılım, 1916) adlı kitabında anlatmıştır. Kitap, Czaplicka'nın anılarını bilimsel gözlem ve tespitleriyle bütünleştirdiği antropolojik bir metindir. Onun iklim, coğrafya ve insanlara dair anlatı ve yorumlarını fotoğraflar tamamlar. Üslubu, bölgeyi, yaşamı ve koşulları hissettirebilecek yeterliğe sahiptir. Ancak Malinowski'nin etkileyici anlatımını rahatça örten bilimsel dil, Czaplicka'da görülmez. Kendi beyaz çadırında yerlilerin arasındaki yaşayan "tek beyaz" Malinowski'ye karşılık, Sibiryalıların çadırlarında yaşayan "tek

¹² Güney grubu etnolog Berthold Laufer ve arkeolog Gerard Fowke'den oluşur. Kuzeye gidenler ise Vladimir Bogoras ve Vladimir Johelson'dur. Bogoras ve Johelson'u Boas'a öneren Radloff'tur. Araştırmadan ve yayınlardan sonra Bogoras, Rusya'da kalarak Sovyet Antropolojisi'nin öncülerinden olurken, Johelson ABD'ye giderek ADTM'de Boas ile çalışmalarına devam eder (Znamenski, 2007: 65 ve Freed vd., 1988:12).

beyaz kadın” Czaplicka, ayrı bir günlük tutmaksızın (Malinowski, 1967) düşüncelerini, gözlemlerini, duygularını –hatta kızgınlıklarını- ve bilimsel çıkarımlarını bir arada dile getirir¹³. Anılarıyla harmanladığı etnografisi, bugün birçok sosyal antropologun tartıştığı “etnografiyi ve deneyimi yazmak” denemelerine erken bir örnek olarak bile gösterilebilir.

Gezi’deki araştırma ekibi dört kişidir. Grup, Czaplicka tarafından bir “sanatçı” olarak tanımlanan, ressam ve fotoğrafçı Dora Curtis, ornitolojist (kuşbilimci) olduğunu söylemekle yetindiği Maud Doria Haviland ile Philadelphia Üniversitesi Müzesi’nden (ABD) araştırmaya katılan, LSE’de antropoloji çalışmalarını sürdüren ve antropometrik ölçümler yapması beklenen Henry User Hall’dan oluşur (Czaplicka, 1916:7 ve Kubica, 2015: 7). Grupta tek Rusça bilen (Czaplicka, 1916: 16) Czaplicka, “Sibiryalı erkek yardımcıları” Vasili Kordoyetnikof’u da araştırma ekibinden kabul eder (Czaplicka, 1916: 22) ve gezi ekibini kitabında, “üç kadın ve iki erkek” olarak yani cinsiyetleri üzerinden tanımlar (Czaplicka, 1916: 22). Tüm Avrupalıları “Ruslar” olarak gören (Czaplicka, 1916: 65) yerliler tarafından, “ajan veya tüccar veya *suffragette*” olarak nitelendirildiklerini ve onlara kendilerince isimler taktıklarını aktarır: Haviland silah taşıdığı için “silah”, Curtis hep yazı yazdığı için “yazan kadın”, tek erkek olduğu için Hall “erkek”, Kordoyetnikof görevi dolayısıyla “çevirmen”, Czaplicka da -sebebini anlayamamıştır ama- “şifacı kadın” olarak çağrılmıştır (Czaplicka, 1916: 34-35).

Sibiryalılardan, halkların adlarıyla ya da genel olarak *Sibiriaks* ve de *natives* (yerliler) olarak söz eder. Kendi alanını çizerken de Kutup bölgesi yerlilerini iki gruba ayırır: Amerika’nın Kuzey Pasifik Yatımındaki Kuzey Batı Amerikan Yerlileri (*Amerindians*) ve -araştırmasını yaptığı- Kuzey Batı Sibiryalılar ile bunların iki tarafında da yaşayan Eskimo’lar (Inuitler). Kuzey Batı Sibiryalılar arasında Yakutları “kuzeyde bulunan en saf Türkik grup” olarak tanımlarken (Czaplicka, 1916: 54), Yakutlaşmış Dolgan kabilesinin de bir tür Yakut dili konuştuğunu, Tunguz’a benzediklerini ancak geleneklerinin Yakut etkisinde olduğunu aktarır (Czaplicka, 1916: 56). Hoppál, Evenkilerin –muhtemelen Czaplicka’nın da yararlandığı- eski seyahatnamelerde ve bilimsel yayınlarda önceleri Tunguz adıyla anıldıklarını belirtir (Hoppál, 2014: 152). Bu halde, Czaplicka’nın gözlemlediği ve Tunguz olarak aktardığı –nadiren Avanki olarak belirttiği (Czaplicka, 1916: 98)- halk, Evenkiler’dir¹⁴.

¹³ Czaplicka’nın aktardığına göre bir süre sonra Curtis ve Haviland geziden ayrılırlar ve ekipteki tek kadın o kalır.

¹⁴ Anderson, Evenki bölgesinde yaptığı alan araştırmasında yaşlı bir Evenki kadınının Czaplicka’yı hatırladığını, uzun boylu, sarı (gri) saçlı kadının kitaplarını sorduğunu ve onun Tunguz kültürüne olan ilgisini anlattığını aktarır (Anderson, 2005: 767).

Czaplicka'nın kadın ve erkeklerin giyim, işbölümü, davranış vb. pratiklerindeki farklılıklarına yaptığı toplumsal cinsiyet ilişkilerini gösteren karşılaştırmaları da dikkat çeker. Örneğin çadırla ilgilenmek, onu kurmak, toplamak, taşımak için katlamak, yemek hazırlamak ve ateşle ilgilenmek kadının görevleridir. Czaplicka kadın dünyasına daha yakın durur ve onların çok zor olduğunu ifade ettiği diğer işlerini de anlatır (Czaplicka, 1916: 58). Bunun yanında çocuklar ve geyiklerle de ilgilenmiştir; onlar “ [bu] tundra halkının tüm ilgisini üzerlerine çekmektedir”; çünkü çocuklar ve geyikler “sosyal saygınlığın temel kriterleri ve yaşanması zor bu çevrede rahatlık ve refah sağlamak için gerekli koşullar olduklarından, tüm diğer etmenlerden önce gelirler” (Czaplicka, 1916: 86).

Yolculuk kısmı uzun süren bu on üç aylık çalışmada Czaplicka, biraz da olsa Tunguzca öğrenmeye çalışmış ve “Tunguzların sınavından geçerek” en azından anlayabilme aşamasına ulaşmıştır (Czaplicka, 1916: 74). Dil ve kültür ilişkisine dair yazdığı açıklamalar da bunu gösterir. Örneğin her geyik, özel bir “yaş sınıfına” ayrılmıştır ve bu sınıfların her birinin bir adı vardır. Geyik için tek bir kelime kullanmak yerine, onları yabani ve evcil olarak ayıran iki kelimeyi, erkek, dişi, emziren, emzirmeyen, yük hayvanı veya binek hayvanı olmalarına göre adlandırdıklarını aktarır. Farklı olarak Samoyed, Yurak ve Ostyaklar¹⁵ geyiklere binmezken, Tunguz, Dolgan ve Yakutlar yazları sıklıkla ama özellikle de kışın geyikleri binek hayvanı olarak kullanıyorlardı (Czaplicka, 1916: 94). Geyiklerin baş düşmanı, insanlara saldırmayan ama sürüden kopan bir geyik gördüklerinde saldıran kurtlardı (Czaplicka, 1916: 94).

Araştırma, Czaplicka ve Hall'un 4 Eylül 1915 tarihinde Londra'ya dönmeleriyle resmen sonra erer. Ardından Czaplicka, bölgeden topladıkları “maddi kültür ürünlerini” Pitt Rivers Müzesi'ne teslim etmiş, Oxford Antropoloji Topluluğu, Bedford Koleji, İskoç Coğrafya Topluluğu ve Manchester Üniversitesi'nde sunumlar yapmıştır. Aldığı destekler ve Hall'un yardımıyla da *My Siberian Year* (Sibirya Yılım, 1916) kitabını yazmaya başlar. Bir süre Lady Margaret Hall Koleji'nde çalışan Czaplicka'nın kitabı bu sırada yayımlanır. Ardından, bölge insanının yaşamını ve fiziksel görünümünü anlatan sunumlar yapar. 1916-1919 yılları arasında Doğa Tarihi Müzesi'nde Sibirya halklarının tarihi, dilleri, fiziksel tipleri, teknolojisi, sosyolojisi, Şamanizm hakkında dersler verir (Kubicka, 2015: 13).

¹⁵ Tunguzlar gibi Ostyakların da adları bugün farklıdır; onlardan Hantılar olarak söz edilmektedir (Hoppál, 2014: 108).

Czaplicka'dan Yansıyanlar: Orta Asya, İngiltere, Almanya, Rusya

Czaplicka'nın, Sibiryaya araştırmasının ardından yayınları ve sunumlarıyla bölgeye ilişkin bilgisi açısından kıymet kazanmış olduğu söylenebilir. Alfred Haddon'un tavsiyesiyle bir kadın antropolog olarak "Ulusal Servis"te görev alır¹⁶ (Kubicka, 2015: 13). 1917 yılında Londra Doğu Çalışmaları Okulu'nda Doğu Türkleri hakkında bir sunum yapar (Kubicka, 2015: 14). Bu çalışmalarını *The Turks of Central Asia in History and the Present Day* (Orta Asya Türklerinin Tarihi ve Bugünü, 1919) adlı kitabı takip eder.

Kitabın birkaç amacı bir arada değerlendirerek yazıldığı söylenebilir. Öncelikle Orta Asya'nın etnografik, tarihsel, coğrafi, arkeolojik yönünü detaylıca İngiltere kamuoyuna anlatmayı hedefler. Almanya'nın Berlin-Bağdat arasında yapmayı planladığı tren yolu hattının engellenmesini hatırlatan Czaplicka, İngiltere'nin müdahale gücünü gösterdiğini düşünmektedir. Fakat Almanlar bu kez Berlin-Buhara-Pekin hattına yönelmiştir ve ona göre bu, Almanların antik bir rota üzerinden Orta Asya'nın dağlık bölgelerinde etkili olma planıdır. Czaplicka, genel olarak Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Berlin-Bağdat-Orta Asya'yı bağlamak ve "Doğu'yu işgal etmek" için beraber hareket ettiği fikrindedir (Czaplicka, 1919: 118). Kitabında bölgenin önemini göstermekle beraber Batı (*Osmanly* der) ve Doğu Türklerine (diğer Türkler) dair bir ayırım üzerinden Panturanizm ve kendi deyimiyle Turan (Doğu Türkleri) bölgesini ayrıştırarak (Czaplicka, 1919: 20) bir sonuca ulaşır. Kitabı, "Alman etkinliğinin Doğu'daki nihai kaderi ne olursa olsun, en azından Panturan sorununun İngiliz kamuoyunun dikkatine sunulmasına mecburen hizmet edecektir" (Czaplicka, 1919:118). Czaplicka, Osmanlı'nın yıkılmasıyla "Panturan tehlikesinin" dağılacığını öngörür (Czaplicka, 1919:120)¹⁷. Ayrıca Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilmekte olduğunu belirterek, Orta Asya'daki Panturancı planların itibarını kaybedeceği görüşüne ulaşır. Osmanlı'nın Mısır ve Arabistan'da yürütmekte olduğu Panislamizm hareketinin (*Pan-Mahometan*) "İngiliz başarısıyla" püskürtüldüğünü de ekler. Ama ona göre Ruslar Doğu'ya egemen oldukları sürece "Orta Asya

¹⁶ Collins, Czaplicka'nın Dışişleri Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri ve Ticaret Savaşı İstihbarat Şubesi Tarih Birimi'nde çalıştığını hatırlatırken yayınlarının Sibiryadaki İngiliz çıkarını yayabileceğini ya da bölgedeki İngiliz çıkarlarına öncülük edebileceğini belirtir (Collins, 1996: 209-210).

¹⁷ Fakat Czaplicka, Avrupa ve Asya'ya barış geldikten sonra da Panturan probleminin "çor tartışılan bir sorun" olarak kalmaya devam edeceği görüşündedir. Ona göre Orta Asya'nın büyük ekonomik değişimler geçirmesi ve bunun için de ulusal birlik duygusunu geliştirmeleri gerektiğini ifade eder (Czaplicka, 1919: 120).

Türklerinin hayatına barış gelmeyecektir” (Czaplicka, 1919: 120). Yani Almanya’dan sonraki diğer hedefi, Rusya ve Ruslaştırma politikasıdır¹⁸.

Czaplicka, belirgin biçimde dönemin Panturan hareketini, Orta Asya Türk toplulukları için sıkıntılı bulur ve hareketi Osmanlı siyaseti çerçevesinde değerlendirir. Pantürk ya da Panturan hareketini, “Osmanlı Türklerini doğrudan ve Almanların dolaylı olarak çeşitli Türk dillerinin konuşulduğu tüm bu ülkelerde hakimiyet kurmayı amaçlayan, Türk ve Alman kamuoyunun en saldırgan kesimi tarafından desteklenen bir diplomatik etkinlik” olarak tanımlar (Czaplicka, 1919: 13)¹⁹. Czaplicka bu hareketi, “Osmanlı’nın şimdiye kadar hiçbir zaman ortak olduğu insanlarla tek hissetmediği” vurgusundan yola çıkarak “şüpheli” görür (Czaplicka, 1919: 11). Landau, onun kadar katı yaklaşmasa da Almanların gerek Rusya’yı zayıflatmak gerekse de Orta Asya’nın devasa zenginliğinden yararlanmak için Pantürkçülüğü ve Panislamizi kullandıklarını iddia eder; ancak Pantürkçülüğü Almanların “alet” olarak kullandığı fikrini abartılı bulur (Landau, 1999: 79).

Öte yandan Czaplicka, kaynak kullanımı ve çeşitliliği açısından bu iddialı çıkışları yapabilecek bilgiyi sunmaktadır. Örneğin Türk milliyetçilik tarihi bağlamında küçük bir detay olarak kalmış Türk Bilgi Derneği’ni, Genç Türklerin devriminden sonra Osmanlı devletinde kurulmuş, Osmanlı’nın siyasi planları için İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça kaynakları ve diğer Avrupalı bilim adamlarının araştırmalarını kullanan Avrupalı bir enstitü olarak siyasi ve bilimsel yönüyle tanımlar (Czaplicka, 1919: 13). Toprak’ın çalışmasına göre Türk Bilgi Derneği, 1913 yılında kurulurken, Fransa’dakine benzer akademiler kurmak amaçlanır. Necib Asım, Ziya

¹⁸ Rusya, Batı’daki sıcak denizlere inme hedefinin Kırım Savaşı’yla engellenmesinin ardından gözünü Orta Asya ve Uzak Doğu’ya çevirir. Asya’nın güneyinde İran ve Hindistan’ın başı çektiği güçlü bir İngiliz koloni alanı söz konusudur. Rusya’nın bu bölgeye yönelişi Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusya’sını karşı karşıya getirir. Buna *Büyük Oyun (The Great Game)* denilir. Rusya’nın ünlü Trans-Sibirya Trenyolu büyük imparatorluğu bir uçtan diğer uca bağlama ve bütünleştirme anlamına geliyordu. İngiltere, İran ve Afganistan sınır politikaları ve 1904 Rus-Japon Savaşı’nda Japonya’ya verdiği destek ile Rusya’yı sıkıştırmayı başarmıştır (bkz. Siegel, 2002). Almanya’nın Bağdat-Berlin Demiryolu projesini engellemesi de pek farklı bir durum değildir. Denizci ve Asya’nın kolonyalist egemeni Britanya, karadan kurulacak bu bağlantıyı elbette kabul etmemiş ve engellemiştir (Ortaylı, 2004: 115, 136-137).

¹⁹ Czaplicka, *Tasvir-i Efkâr, Sabah, İkdâm, Zaman* gazetelerinden çeşitli makalelerin 1918 yılı *The New Europe, The Times, Münchener Post, Deutsche Tageszeitung Kreuzzeitung, Frankfurter Zeitung, Cambridge Magazin* dergilerindeki çevirilerinden faydalanmıştır (Czaplicka, 1919: 119). Aktardığı bilgilerden, 1918 İngiltere’inde Osmanlı’nın Ortadoğu, Kafkasya ılerleyişinin, Almanya ile ilişkisinin, Pantürk hareketlerinin dikkate alındığı da açıkça görülmektedir.

Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmed Fuad, Tekin Alp (Moiz Kohen), Ömer Seyfeddin ve Rıza Tevfik başta olmak üzere dönemin Osmanlı aydınları öncüdür. Dil, tarih, felsefe, hukuk, edebiyat gibi konuların yanında Türklük çalışmalarına ilişkin makalelerin yer aldığı Bilgi Mecmuası'nı (1913-14) çıkarmışlardır (Toprak, 1987). Landau, bir bilim ve sanat akademisi olmasının yanında Derneğin, İttihat ve Terakki ile Osmanlı Devleti tarafından desteklenen “yarı resmi bir konumda” bulunduğunu ekler (Landau, 1999: 61).

Tarih bilgilerini dil çalışmaları ile sürdürürken Czaplicka, dönemin Türk diliyle ilgilenen isimlerini kaynak gösterir: Örneğin Mirza Kasım²⁰, İliya Nikoleyevič Berezin²¹, Otto Donner²², Charles de Ujfalvy ile Tekin Alp²³. Czaplicka'nın kaynakları, dönemin dil çalışmalarının ve tarih yazımının izlerini ortaya çıkarır. Kutadgu Bilig'den bahsederken yararlandığı Fransız tarihçi Cahun'un (1841-1900), *Introduction a l'Historie de l'Asie Turcs, et Mongols, des Origines a 1405* (1896) kitabı²⁴, Necib Asım tarafından Türkçeye çevrilmiş (Landau, 1999: 49), Yahya Kemal (bkz. Ayvazoğlu, 2002: 572), Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin Türkçülük fikirlerine esin vermiştir²⁵. Macar araştırmacı Armin Vambery (1832-1913) Czaplicka'nın Kutadgu Bilig için kaynak gösterdiği (Czaplicka, 1919: 27), Türkçülük hareketini etkilemiş bir başka isimdir²⁶. Landau'ya

²⁰ Asıl adıyla Muhammed Ali, İran'da doğmuştur. On yedi yaşında dil çalışmalarına yönelmiştir. 1806'da yaşadığı Derbend Ruslar tarafından işgal edildi. Direnişi engelleyemediği gerekçesiyle başkadi olan babası Hacı Kasım Bey Astrahan şehrine sürüldü. Burada İskoç misyonerlerle tartışmalara giren Hacı Kasım Bey, sağlığı bozulunca oğlunu yanına çağırır. O da misyonerlerle girdiği diyalogun sonunda Hıristiyan olarak Mirza Aleksandr Kazem Bek adını alır. Bir süre farklı yerlerde çalışan Mirza Kasım, 1828'de Kazan Üniversitesi Türk-Tatar Dili Kürsüsü'ne dönüştürülen bölümün başına geçti. Bu diller hakkında yaptığı yayınlar ile Avrupa'da tanındı (Kanlıdere, 2005: 162-163).

²¹ Mirza Kasım Bey'in asistanı olan Berezin, onun ardından 1846'da Türk Tatar Dili Kürsüsü'nün yönetimini devralmış bir araştırmacıdır (Eren, 1998: 190).

²² Ural-Altay dilleri üzerine çalışmaları olan Türkolog Donner (1835-1909), Thomsen'in eski Türk alfabesini okumasından önce Yenisey Yazıtlarının sözlüğünü yayınlamıştır (Eren, 1998: 148).

²³ Czaplicka, Tekin Alp'in *The Turkish and Pan-turkish Ideal* (1916) kitabına başvurur (1919: 13,16). Bu kitap, *Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler? Büyük Türklük: En Meşhur Türkçülerin Mütalâatı* (1914) kitabının geliştirilmiş ve ekler yapılmış Almanca *Turkismus und Panturkismus* (1915) kitabından, İngiliz gizli servisi için çevrilmiş olan baskıdır (Landau, 1996: 26-27).

²⁴ Kitabın günümüz Türkçesi: Cahun, Leon. 2006. *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*. Çev.: Sabit İnan Kaya. İstanbul Seç Yayın.

²⁵ Akçura, Cahun'un bu ilgi gören çalışmasını “muğlak” bulur (Akçura, 1976: 40). Gökalp ise kitabın “Türkçülüğe dair temayüller/eğilimler uyandırdığı” fikrindedir (Akçura, 1976: 6).

²⁶ Czaplicka burada Vambery'nin orijinali Macarca olan *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen* (Kendi Etnolojik ve Etnografik

göre, Orta Asya dilleri ve halkbilimi hakkında eserlerinin yanında bir gezgin ve oryantalist olarak tanımlanabilecek Vambery, “Turan ve Pantürkçülük kavramlarını açıkça ilk popülize eden kişi”dir (Landau, 1999: 10)²⁷. Dolayısıyla Czaplicka’nın yukarıdaki sonuçlara ulaşması şaşırtıcı değildir.

Czaplicka, bölgenin Türk topluluklarının etnografisini anlatırken çeşitli sınıflandırmalara başvurmuştur. Örneğin “Sibiryaya Türkleri”ni Yakutlar ve Sibiryaya Tatarları olarak coğrafi kriterler üzerinden ayırır. Bazı Sibiryaya Tatarlarının Müslüman (*Mahometan*) diğerlerinin ise Şamanist ya da “Hristiyan Şamanist” olduklarını belirtir. Kitabın etnografiye ilişkin bölümünde aktarılan, Kuzey Altaylar’ın güneyinde –Küçük Altay denilen bölgede- Çungarya ve Doğu Türkistan arasında yaşadıklarını aktardığı Kerait halkı (*Kirei*) dikkat çeker. Onları, “saf Turan tipinin temsilcisi” tanımlamasıyla Altay Türkleriyle beraber anlatır. En temel farkları dindir. Keraitler, Nesturi misyonerliğiyle kabul ettikleri Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçmektedirler (Czaplicka, 1919: 57). İsenbike Togan, bir 13. yüzyıl kaynağına göre –Farsçadan geçen adlandırmayla- Keraitlerin, 1007 yılında krallarının Hristiyanlığa geçmesine ilişkin bir bilgi ile tarihte biliniyor olduklarını (Togan, 1998: 60), anavatanlarının bir belgede “Türklerin yaşadıkları bölgenin kuzeydoğusunda”, bir başka belgede ise Kırgızların güneydoğusunda, İrtiş nehri ile Altay dağlarının arasında tarif edildiğini aktarır (Togan, 1998: 62).

Czaplicka, Keraitlerden daha önce dil bölümünde de bahseder. Kendi döneminde yakın bir zamana kadar etkili olan yaklaşıma göre, Uygurların kendi harflerini oluştururken Nesturi keşişlerden etkilendikleri söylene de o, M.S. 5. yüzyılda Turan topraklarında etkili olan bu keşişlerin bir Süryani dili konuştuklarını aktarmakla beraber, bölgedeki Nesturi misyonerlerinin nüfuzundan emindir. Birçok açıklamayı belirttikten sonra, Yenisey yazıtlarının²⁸, 5. yüzyıl Süryanicesinden daha basit olan Semitik yazılar ya da M.S. 3. yüzyıldaki Arşaklı hanedanı (Part İmparatorluğu, M.Ö.247-M.S.224) döneminde kullanılan harfler model alınarak oluşturulduğunu iddia eder (Czaplicka, 1919: 25). Böylece dil ve alfabe konusunda döneminin bilgi ve tartışmalarının ayrıntılarını aktarır.

İlişkileriyle Türkler, 1885) kitabına başvurur. Onun Kutadgu Bilig hakkındaki esas çalışması *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik* (1870) kitabıdır; fakat Eren’e göre Uygur harfleriyle yazılmış olan Viyana yazmasını esas alan bu çalışmanın eksik ve yanlışları bulunmaktadır (Eren, 1998: 327).

²⁷ Eren, Czaplicka’nın bu kitabında Türk diyalektlerinin sınıflandırılması konusunda Vambery’i takip ettiğini özellikle belirtir (Eren, 1998: 134).

²⁸ Orhun Yazıtlarından daha önce keşfedilmesine rağmen ikinci planda kalmış olan Yenisey Yazıtları, yaklaşık 180 yazıttan oluşur. Adını Yenisey Irmağı’ndan alan bu yazıtlardan ilki, 1712 yılında Uybat Irmağı’nın kenarında bulunmuştur. Bilimsel olarak ilk kez Radloff tarafından 1895 baskılı bir kitapta yayımlanmıştır (Aydın, 2010: 89).

Czaplicka, Rus kaynaklarından yararlanarak hazırladığı Ek A bölümünde, bölgenin doğal kaynaklarından, minerallerinden, endüstriyel kaynaklarından detaylıca söz eder. Batı Sibirya'nın o sırada devam etmekte olan I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında büyük bir deneyim elde ettiğini, savaşın ilk aşamasında ordu kaynaklarının başlıca depolama alanı olduğunu, Rusya'nın geri çekilmesinden sonra Polonya ve Batı Rusya'dan birçok sanayisini, kömür kaynakları ve diğer hammaddeler yüzünden buraya taşıdığını aktarır (Czaplicka, 1919: 117). Kitabın son kısımlarında kendi görüşlerini, bölgenin siyasi ve sosyal atmosferini daha açık biçimde yansıtan Czaplicka'ya göre, Turan Türkleri, Çinlilerin *Huing-nu* dediği halka (Czaplicka, 1919: 62) en yakın topluluklardır. İran Türkleri *Hiung-nu* ya da *Tu-kiu* (Czaplicka, 1919: 61) bağıni kaybetmiş, en çok değişenler de Azerbaycan ve Osmanlı Türkleri olmuştur (Czaplicka, 1919: 108).

Sonuç olarak çalışmaları, Czaplicka'yı, Sibirya ve Orta Asya'nın tarihsel, kültürel ve sosyolojik bilgisine sahip tanınmış bir isim haline getirir. Öyle ki Czaplicka'yı bir Türkolog olarak nitelendiren Eren, kitabın yabancı ülkelerde ilgiyle karşılanmasına rağmen Türkiye'de gözden kaçırıldığını vurgular (Eren, 1998: 134). Czaplicka'nın nüfuzu, *Encyclopedia of Religion and Ethics*'te (1919) "Ostyaks, Slavs, Yakut, Samoyed, Siberia, Siberians, Sibiraks, Turks, Tungus" maddelerini yazmasıyla da görülür. Maddeler, önceki çalışmalarından çok da farklı değildir. Örneğin Türkler maddesi, *Orta Asya Türklerinin Tarihi ve Bugünü* kitabının özeti gibidir. Türk, Türkçe ve Türkik kelimelerinin, "Türkik dil ailesine mensup insanlar ya da Türkçe konuşan[lar] yönetiminde zaman zaman askeri tarihte görünür olan Asya kökenli insanlar olarak iki farklı anlamda" kullanıldığı tanımıyla söze başlar (Czaplicka, 1921a: 476). Liderlere yönelik vurgusunu ilerleyen satırlarda yinelerken, Doğu ve Batı Avrupa'da bulunan Türk topluluklarının liderlerinin adlarıyla anıldıklarını hatırlatır: Kıpçak, Nogay, Selçuk ve Osmanlı (bu kez *Osmanli*) (Czaplicka, 1921a:476).

Czaplicka, kitabında yüzeysel olarak değindiği Türklerin kökenine ilişkin efsaneye bu maddede eklemeler yapar. Kitabında, Avrupalı araştırmacılar tarafından Asyalı Türkler'den öğrenildiğini, Orta Asyalı Moğollar ve Türkler arasında çeşitli varyantlarıyla "halen" yaşadığını aktardığı bu efsanede, Türklerin kökenlerini bir dişi kurda dayandırdıklarını, bunun dişi kurt anlamına gelen Zena (bazen Bura) adında bir kadın da olabileceğini, ancak bugün efsanenin, "Muhammet hilali altında Türk standartlarıyla" benimsendiğini belirtir (Czaplicka, 1919: 14). Maddede ise efsanenin ilerleyişine odaklanır: Romus ve Remulus efsanesinin, Avrupa işgalinden sonra geri dönen Hunlar tarafından bölgeye götürüldüğünü savlayan De Guignes'e katılmaz. Efsanenin, aksi bir istikamette ilerlemiş

veya bağımsız olarak ortaya çıkmış olabileceğini, Çin kaynaklarından hareketle kurdun Türklerde, Roma örneğinden önce üretilebileceğini düşünür (Czaplicka, 1921a: 477).

Buna rağmen dönemin dünya antropolojisinde etkili olan köken arayışı yaklaşımın izleri, Czaplicka'da da görülür; bölgede bulunan kaya resimlerine ve dönemin sanatına dayanarak şunu söyler: “*Orijinal* Türkler, savaşla yaşayan ve kamp alanlarını sürekli değiştiren step göçebelere değil, kendi arazilerine ve ormanlarına bağlı, besicilik ve tarım yapan ve köle işçiliği sistemini bilen, aynı zamanda konfederasyonlar kurabilecek ölçüde siyasi avantaja sahip[tir]” (vurgu benim, Czaplicka, 1921a: 478).

Orta Asya Türklerinin Tarihi ve Bugünü kitabında “Türkistan Türkmenleri” adlandırmasıyla İran Türkleri sınıflandırmasına aldığı Türkmenlere ek olarak, Türkler maddesinde Batı Türkleri sınıflandırmasında Anadolu Türkmenlerinden (*The Turkomans of Anatolia*) ve Yörüklerden (*Yuruks*) söz eder. Kitabından sonra üzerinde daha çok çalıştığı izlenimini veren Ramsay’ın *The Intermixture of Races in Asia Minor* (1917) eserini esas almışsa da sınırlı bilgiler aktarır. Her ikisini de göçebe tanımlamasına sokarken, Türkmenleri, Ramsay’le aynı şekilde (Czaplicka, 1917: 30) yazlık (*yaila*) ve kışlıkları (*kishla*) arasında göç etmeleriyle Yörüklerden ayırır (Czaplicka, 1921a: 481). Özetle bu kaynaklar ve Czaplicka, 20. yüzyılın başına gelindiğinde hem Anadolu hem de Orta Asya coğrafyası hakkında İngiltere’nin ne kadar geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Yarım Kalan Bir Hayat ve Çalışmalar

1904 Şubatı, Japonya’nın Rusya’ya saldırması ile dolaylı da olsa Polonya’nın tarihinde değişime sebep olacak bir sürecin tarihidir. Savaşın Rusya’ya getirdiği büyük siyasi ve ekonomik kargaşa, özgür Polonya için mücadele eden grupları da güçlendirir. 1905 yılından itibaren hareketlere mensup kişiler ile Rus ordusu arasında çatışmalar yaşanacaktır. İşçiler ve köylüler, entelektüeller kadar etkindir. Avusturya Polonyası’nda hareketler yükselmektedir. 1914’te Polonyalılar, kendi ulus devletlerini kurabilecek sosyal ve siyasi alt yapıya sahip olmanın avantajıyla I. Dünya Savaşı’na girerler (Leslie, 1980: 65-104). Savaşın sonunda Polonya’nın büyük kısmı Versay Antlaşması ile 1919 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Czaplicka aynı yıl Polonya’ya ziyaretinde orada akademik bir kadro arayışına girmiş, fakat *yine* kadın olduğu için bir sonuç alamamıştır (Kubicka, 2015: 14).

1919 yılının sonunda ABD'ye geçen Czaplicka burada çeşitli üniversitelerde, enstitülerde Sibiryalılar, Polonyalılar, Ruslar ve Türkler hakkında konferanslar verir. Franz Boas dahi onun için bir iş arar. Czaplicka, ABD'de Amerikalı antropologlar, kurum ve kuruluşlar haricinde Polonyalı göçmenlerle de görüşür (Kubicka, 2015: 14). Tüm bu görüşmelere karşın bir iş bulamaz ve Henry Hall ile ilişkisi de bozulunca ilk olarak Polonya'ya, oradan da İngiltere'ye geçer.

Bristol Üniversitesi'ne kabul edildikten sonra Anatomi bölümü için bir ders vermenin haricinde, Orta Asya Türkleri ve Sibiryalılar hakkında da sunumlar yapar. Burada büyük bir antropoloji merkezi kurmayı, Asya, Afrika ve diğer kıtalarda araştırmalar yapılmasını sağlamayı planlar. "Kuzey Sibiry'a'daki etnografik ve coğrafi araştırması" nedeniyle Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun Murchison Ödülü'ne layık görülür. Ancak 1921 yılında durumu pek de iyi değildir; başvurduğu burslardan olumlu yanıt gelmez. Bristol Üniversitesi'ndeki işine devam edemeyecektir. 21 Mayıs 1921 günü fotoğrafçılıkta kullanılan bir kimyasalı içerek intihar girişiminde bulunur ve hayatını kaybeder (Kubicka, 2015: 14-15). Birçok akademik dergi ve gazetelerde, erken ölümü sonrasında anma yazıları yayınlanır (örn. Grayson, 1921: 252-253) ve Czaplicka'nın antropolojisi sona erer.

Sonuç: Bir Antropolog, ya da bir Türkolog?

Robert Marrett'in ölümünün ardından, yaşasaydı antropoloji için çok daha fazlasını yapabileceğini söylediği (Marrett, 1921:105) Czaplicka'yı intihara neyin sürüklediği belirsizdir (bkz. Collins ve Urry, 1997: 20). Onun hakkındaki birçok yazıda Henry Hall'a duygusal bir ilgisi olması ve onun evlenmesinin ardından hayatına son vermesi, kadın bir akademisyen olarak çektiği sıkıntıları gölgeler ve ölümünü adeta bir "duygusallık" kisvesine büründürür. Daha dikkatli bakıldığında, zamanının kadın hayatının bu döneminde çok daha büyük sorunları vardır: iş bulamamıştır ve projeleri kabul edilmemiştir. Tüm başarılarını, kadın olmasına rağmen döneminin zorluklarını aşarak gerçekleştirmiştir. Malinowski'nin kızı Helena Wayne, babasının kadın öğrencilerine saygıyla davrandığını ve çalışmalarını önemseydiğini aktarırken, onun döneminde dahi, kadınların akademik yaşama katılmalarının hatta üniversiteye gitmelerinin garipsendiğini belirtir (Wayne, 1985: 537). Bu dönem, artık etnografi yapan ve eğitilmiş antropologlar yetiştiren bir antropoloji geleneğinin yerleştiği bir zamandır ve Czaplicka'ninkinden çok daha sonrasındır.

Czaplicka'nın hayatı ve çalışmaları, 20. yüzyılın başında İngilizce literatüre, Rusya'nın kapsamında kalan Sibirya dünyasını ve halklarını kazandırmıştır. Asya kıtasının derinliklerindeki bu halkları, dillerini, tarihlerini, sosyal yaşamlarını anlamının yolunu açan Czaplicka, tüm bilgi birikimini, yeteneklerini ve gücünü, evinde –Polonya’da- kullanmamış, İngiltere’ye ve Sibirya’ya gitmiştir. Döneminin antropolog ve etnologlarından farklı olarak egemenlik altındaki görece sakin bir siyasi zeminde yaşayan koloniler yerine, kolonizasyon politikalarının çekişme sahnelerinden biri olan, Rusya'nın yeni yeni keşfettiği ve bütünleştiği Sibirya coğrafyasına yönelmiştir. Metinlerinde, kolonyalist politikasını korumak ve sürdürmek isteyen İngiltere’ye bilgi ve fikir desteği sağlar; önerilerde bulunur. Bu üslubu, Malinowski ve Radcliff-Brown gibi İngiliz etkisindeki bölgelerdeki “ilkel” topluluklarda çalışanlardan kesinlikle farklıdır. Evrimciliğe yönelik açık sınıflandırmalarda bulunmasa da kültürel değişimin fazlasıyla farkındadır ve bunu temel alır. Sibirya ve Türk coğrafyasına, ekonomi ve siyaset penceresinden bakar. Fakat alan araştırmaları henüz başladığı ve işlevselcilik ya da yapısal işlevselcilik gibi kuramların (ve bu kuramcılarının) henüz güçlenmediği bir dönemdedir. Czaplicka, metinlerinde kuramsal tartışmalara girmek ya da bir kuramsal çerçeve çizmek yerine Şamanizm, Orta Asya topluluklarının tarihsel, coğrafi, linguistik özellikleri hakkında, betimleyici kabul edilebilecek bir resim çizer. Bunun muhtemel sebebi, Sibirya ve dolaylı olarak Çarlık Rusyası'nın bir koloni olmaması, aksine İngiltere için potansiyel bir rakip olmasıdır. Czaplicka'nın bu siyasi zeminin hayli farkında olduğu ve İngiltere'nin siyasal açıdan çatışmalı bir süreç yaşadığı Rusya ve Almanya'yı da katarak değerlendirmeler yaptığı söylenebilir. Başka bir deyişle onun ana hedefi, İngiltere'nin yöneteceği kolonilerde “ilkellik - uygarlık” kategorizasyonu ile egemen olabileceği bir süreç yönetiminin düşünsel bir parçası olmak değildir. O, kendi durumunun ve geçmişinin de etkisiyle, İngiltere kolonizasyonunun dış yüzeyinde oluşturulmuş bir mücadele alanında durur.

Araştırmalarını gerçekleştirdiği dönemde Çarlık Rusyası pek de sakin olmadığı gibi I. Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi (1917), Rusya'yı bambaşka bir boyuta taşımıştır. Dolayısıyla Czaplicka, Çarlık Rusyası'nın yanında, Avrupa ve Asya'nın siyasi zeminini de yansıtabilmiş, dönemin karmaşık tarihini çok dilli bir harmanlamayla sunmuş, geride antropoloji, Türkoloji ve tarih çalışmalarına ışık tutabilecek bir bölge ve dönem etnolojisi bırakmıştır. Metinlerinde bu tip verilere ağırlık vermiş olması ve çalıştığı alanının bir İngiliz kolonisi (ya da muhtemel kolonisi) olmaması,

onun, alan araştırmalarıyla yeni bir aşamaya geçmiş olan İngiliz antropolojisinde tutunamamış olması ihtimalini de dūřündürür.

Siyasi ve ekonomik sūre ve koşullar, Czaplicka'nın siyasi çizgisini de belirginleştirir. Almanlara, Osmanlılara ve Ruslara yōnelik ağır eleştirileri, Polonya milliyetçiliği ve İngiltere'ye bağlılığı metinlerinde hissedilir. Benzer olarak Collins ve Urry de onun dil bilgisinin, milliyetçiliğinin ve savaşın, Czaplicka'nın siyasi ve gūndelik ilişkilerini belirlediği gōrūřindedir (Collins ve Urry, 1997: 19). Yani diğer bir deyişle doğduğu ve bağlılığını hiç kaybetmediği topraklarındaki Ruslaştırma politikası ve Alman baskısına karşı takındığı tutum, Orta Asya değerlendirmeleriyle örtūřür.

Türkoloji açısından ise Czaplicka, hem dōnemin dil çalışmaları hem tarihsel gelişmeler hem de Pantürkçülük ve Panturanizm gibi siyasi hareketler hakkında karma bir bilgiler bütünü oluşturur. Bōylece Osmanlı Devleti'ne, politikasına ve Orta Asya Türklerine dışarıdan bir bakışı da yansıtır. Ancak her ne kadar Pantürkçülük ve Panturanizm hareketlerini *sadece* siyasi bir amacın ürünü biçiminde sunmuşsa da Georgeon'un aktardığı üzere Türk milliyetçiliğinin ilk adımları, Pantürkistlerin özellikle Rusya asıllı –ođunluđu Tatar olan- gōmenlerle atılmıştır (Georgeon, 2006: 5). Czaplicka bunu da dolaylı olarak aktarır; örneğin Tatarlara ilişkin bilgiler verir; Orta Asya toplulukları arasındaki belirgin yerlerini, araştırmacılar ve sosyo-kūltürel yaşamlarıyla metinlerinde sürekli işler.

Czaplicka en büyük kavramsal etkisini ise şamanizm tespitleriyle yapmıştır. Rus kaynaklarını doğrudan aktaran bir köprü olmaktan fazlasını yaparak kendi yorumlarını ekler. Aynı zamanda şamanlık, kutup histerisi, transvestisizm gibi kavramların Batı'nın şamanizm çalışmalarında bilinmesine ve geliştirilmesine yol açmıştır.

Onun şamanizm, Türkoloji alışmaları ve sosyal antropoloji alanlarına yaptığı katkıyı ve kavramsal etkisini inceleyen bu makalede de gōrūleceđi gibi Czaplicka, Sibiryա halkları ve özelde Türkler hakkında çalışmalar yürütmūř bir antropologdur. Bölgeyi ve Türk topluluklarını, kaynakları ve insanlarıyla tanımlayan, aktaran, yorumlayan ve kendi siyasi pozisyonuna göre değerlendirmeyi tercih eden bir araştırmacıdır. Israrla, “ilkel” toplulukları çalışmaya yōnelen dōnemin antropolojik bakışını, Sibiryա yerli halkları açısından ele alan metinleriyle sosyal antropoloji tarihine de katkıda bulunmuştur. Marya Antonina Czaplicka, Polonya'nın bağımsızlığını önemseyen, dolayısıyla Almanya ve Rusya'ya karşı İngiltere'nin çıkarlarını da dūřünen, bir yandan da alan araştırmasına yōnelen bir kadın antropologdur.

Kaynakça

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: TTK Basımevi
- Anderson, D. G. (2005). "The Collected Works of M. A. Czaplicka by David Collins, M.A. Czaplicka", *The Slavonic and East European Review* 4(83):766-767.
- Aydın, E. (2010). "Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Genel Sorunlar Üzerine Notlar", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl: III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1. Cilt. Ümit Çelik Şavk (Ed.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi. 89-95.
- Ayvazoğlu, B. (2002). "Tanrıdağ'dan Hıra Dağı'na Uzun İnce Yollar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, T. Bora ve M. Gültekin (Eds.), İstanbul: İletişim Yayınları, 541-578.
- Buczynska-Garewicz, H. (1985). "The Flying University in Poland, 1978-1980", *Harvard Educational Review* 1(55): 20-34.
- Chadwick, N. K. (1936). "Shamanism Among the Tatars of Central Asia", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 66: 75-112.
- Chapman, W. R. (1998). "Arranging Ethnology: A.H.L.F. Pitt Rivers and the Typological Tradition", *Objects and Others: Essays on Museums and Material Culture*, George W. Stocking, Jr. (Ed.), Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 15-48.
- Collins, D. N. (1996). "British Interest and Interests in Siberia 1900-1922" *Revolutionary Russia* 2(9): 206-233.
- Collins, D. ve Urry, J. (1997). "A Flame Too Intense for Mortal Body to Support", *Anthropology Today* 6(13): 18-20.
- Czaplicka, M. A. (1911). *Olek Niedziela*, Warszawa: Sadowski.
- Czaplicka, M. A. (1914). *Aboriginal Siberia: A Study in Social Anthropology*, Oxford: Clarendon Press.
- Czaplicka, M. A. (1916). *My Siberian Year*, London: Mills and Boon.
- Czaplicka, M. A. (1919). *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day. An Ethnological Inquiry into the Pan-Turanian Problem, and Bibliographical Material Relating to the Early Turks and the Present Turks of Central Asia*, Oxford: Clarendon Press.
- Czaplicka, M. A. (1921a). "Turks", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, James Hastings (Ed.) Edinburg: T&T Clark, 476-483.
- Czaplicka, M. A. (1921b). "History and Ethnology in Central Asia" *MAN* 21: 19-24.
- Davies, N. (2005). *God's Playground A History of Poland: Volume II: 1795 to the Present*, Oxford: Oxford University Press.

- Dick, L. (1995). "Pibloktoq (Arctic Hysteria): A Construction of European – Inuit Relations?", *Arctic Anthropology* 32(2): 1-42.
- Diebtisch Peary, J. (1894). *My Arctic Journal: A Year among Ice-Fields and Eskimos*, London: Longman, Greens, and Co.
- Eliade, M. (1964). *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, London: Routledge.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri*, (İsmet Birkan, Çev). Ankara: İmge.
- Eren, H. (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Freed, S. A., Freed, R. S. ve Williamson, L. (1988). "Capitalist Philanthropy and Russian Revolutionaries: The Jesup North Pacific Expedition (1897-1902)", *American Anthropologist* 90(1): 7-24.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş Makaleler*, (Ali Berktay, Çev). İstanbul:YKY.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları*, Mehmet Kaplan (Haz.), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Graburn, N. H. H. (1998). "Constructing Cultures Then and Now: A Centenary Conference Celebrating Franz Boas and The Jesup North Pacific Expedition, 1897-1997." *American Anthropologist* 4(100): 1009-13.
- Grayson, G. W. (1921). "Anthropological Notes", *American Anthropologist* 2(23): 250-256.
- Hollimon, S. E. (2001). "The Gendered Peopling of North America: Addressing the Antiquity of Systems of Multiple Genders", *The Archaeology of Shamanism*, Neil Price (Ed.), 123-134.
- Hoppál, M. (2014). *Avrasya'da Şamanlar*, (B. Bayram ve H. Şevket Çağatay Çapraz., Çev), 2. Baskı, İstanbul: YKY.
- Jasiewicz, Z. ve Slattery, D. (1995). "Ethnography and Anthropology: The Case of Polish Ethnology", *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*, Han F.Vermeulen ve Arturo Alvarez Roldán (Eds.), NY: Routledge, 184-201.
- Kanlıdere, A. (2005). "Mirza Kasım Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, Cilt 30. 162-164.
- Kubica, G. (2007). "A Good Lady, Androgynous Angel, and Intrepid Woman: Maria Czaplicka in Feminist Profile", *Identity and Networks: Fashioning Gender and Ethnicity Across Cultures*, D. F. Bryceson, J. Okely, J. Webber (Eds.), NY: Berghan Books. 146-163.
- Kubica, G. (2015). "Maria Czaplicka and Her Siberian Expedition, 1914-1915: A Centenary Tribute", *Arctic Anthropology* 1(52): 1-22.

- Landau, J. M. (1996). *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İstanbul:İletişim Yayınları.
- Landau, J. M. (1999). *Pantürkizm*, (Mesut Akın, Çev), İstanbul:Sarmal Yayınları.
- Leslie, R. F. (Ed.). (1980) *The History of Poland since 1863*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, A. P. (2011) “Bronislaw Malinowski (1884-1942)”, *Fifty Key Anthropologists*, R. Gordon, A. P. Lyons, H. D. Lyons (Eds.), London: Routledge, 141-146.
- Malinowski, B. (1967). *A Diary in the Strict Sense of the Term*. Routledge and Kegan Paul.
- Marrett, R. R. (1921). “Marie, A. de Czaplicka: died 27 May 1921”, *MAN 21*: 105-106.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Alkım.
- Peary, R. E. (1907). *Nearest the Pole: A Narrative of the Polar Expedition of the Peary Arctic Club in the S. S. Roosevelt, 1905-1906*, NY:Doubleday.
- Perrin, M. (2003). *Şamanizm*, 2. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1917). *The Intermixture of Races in Asia Minor: Some of its Causes and Effects*, London: British Academy.
- Rivière, P. (2009). “The Formative Years: The Committee for Anthropology 1905-1938”, *A History of Oxford Anthropology*, Peter Rivière (Ed.), NY: Berghahn Books, 43-61.
- Schweitzer, P. P. (2001). *Siberia and Anthropology: National Traditions and Transnational Moments in the History of Research*, Habilitationsschrift. Eingereicht an der Human und Sozialwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien.
- Siegel, J. (2006) *Endgame: Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia*, London: I. B. Tauris Publishers.
- Stocking, G. W. Jr. (1995). *After Tylor: British Social Anthropology 1888-1951*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Togan, I. (1998). *Flexibility and Limitations in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan, Ottoman Empire and Its Heritage*, Leiden:Brill.
- Toprak, Z. (1987). “Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, E. İhsanoğlu (Ed.), İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 247-254.
- Wayne, H. (1985). “Bronislaw Malinowski: The Influence of Various Women on His Life and Works” *American Ethnologist* 3(12): 529-540.
- Znamenski, A. A. (2007). *The Beauty of The Primitive : Shamanism and The Western Imagination*, Oxford: Oxford University Press.